УДК 332.146 (477.61)

Л. О. ПРУДНІКОВА
Луганський інститут МАУП

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДОЛАННЯ ПРОБЛЕМ НЕРІВНОМІРНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОНБАСУ

Наукові праці МАУП, 2011, вип. 2(29), с.127–133

Перехід до стійкого розвитку України можливий лише тоді, якщо буде забезпечено стійкий розвиток усіх її регіонів. Проте, на сьогодні забезпечення рівномірного і стійкого розвитку регіонів країни надто ускладнене високим ступенем неоднорідності і незбалансованості економічного простору країни, насамперед це виявляється в глибокій соціально-економічній нерівномірності між регіонами в межах від самодостатнього до депресивно-кризового стану.

Нерівномірність регіонального розвитку – це процес і динамічної характеристики стану регіональних систем, і їх елементів, взаємодія яких формує непостійну величину швидкості руху (розвитку) регіональних систем, а розвиток характеризується дискретністю динаміки зростання регіональних показників [11, *51–66*]. Вона спостерігається за всіма параметрами соціального та економічного розвитку, все більш рельєфно виявляються ефекти економічного домінування одних регіонів над іншими, що значно впливає на функціонування держави, структуру й ефективність економіки, стратегію і тактику інституційних перетворень і соціально-економічну політику.

Необхідно відзначити, що соціально-економічна нерівномірність регіонального розвитку, у тому або іншому ступені, характерна для всіх країн світу незалежно від їх адміністративно-територіального устрою та рівня соціально-економічного розвитку. І якщо коливання, що виникають при цьому, контрольовані, то помірні відмінності в регіональному розвитку, зумовлені об'єктивними причинами, вносять динамізм до процесів формування єдиного регіонального економічного простору.

В Україні ж ситуація інша, і посилюється вона тим, що тенденція збільшення розриву між рівнями соціально-економічного розвитку українських регіонів взагалі, та всередені кожного регіону зокрема, продовжує розвиватися й домінувати. Регіональний економічний простір країни стає фрагментарним, що є основним чинником дестабілізації та ускладнює і гальмує перехід до стійкого розвитку регіонів та країни.

Отже, однією з серйозних проблем у нашій країні є міжрегіональні контрасти в соціально-економічному розвитку регіонів. Причому останнім часом ці контрасти поглиблюються, внаслідок чого неминуче відбувається розширення ареалів депресивності й бідності, ослаблення механізмів міжрегіональної економічної взаємодії і наростання міжрегіональних суперечностей. Усе це значно ускладнює проведення єдиної загальноукраїнської політики соціально-економічних перетворень.

Тому, на сьогодні особливого значення набуває розробка стратегічних напрямів подолання проблем нерівномірності регіонального та внутрішньорегіонального розвитку і скорочення контрастів у соціально-економічному стані регіонів.

Нині вивчення проблем подолання значних нерівномірностей на рівні соціально-економічного розвитку українських регіонів, з одного боку, і проблем формування єдиного економічного простору, з другого, усе більше набуває комплексного характеру. Істотна роль у розробці комплексної концепції економічної політики вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, розробці перспектив розвитку регіональних соціально-економічних систем належить О. Амоші, Б. Т. Кліяненко, Т. С. Максимовій, В. К. Мамутову, П. Матвієнко, М. Г. Чумаченко та ін. [1; 2; 5; 7; 8; 11; 13; 14].

© Л. О. Прудніков, 2011

Дослідження соціально-економічних проблем розвитку регіонів базується на наукових працях учених, які зробили значний внесок у створення теоретичної бази регіональної економіки. Серед них найбільшу цінність мають дослідження Б. М. Данилишина, В. Масакова, Л. Масловської, О. М. Невелєва, Б. Г. Шелегеди, Ю. К. Яковлевої та ін. [3; 4; 6; 9; 15; 16].

Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, пов'язаних з дослідженням проблем формування соціально-економічної системи в просторовому аспекті, як і раніше залишаються актуальними питання регулювання соціально-економічного розвитку на регіональному рівні, проблеми подолання нерівномірностей регіонального розвитку функціонування і розвитку української економіки як системи взаємодіючих регіональних систем. На сьогодні дуже мало праць з дослідження процесів неріономірності регіонального розвитку, причин посилення регіональної соціально-економічної диференціації й оцінки ступеня дії регіональної політики подолання нерівномірностей на стабілізацію соціальної та економічної ситуації у регіоні.

Проаналізуємо основні проблеми соціально-економічного розвитку Донбасу та визначимо основні стратегічні напрями подолання проблем нерівномірності цього розвитку.

мічних ресурсів двох областей зумовили неформальне об'єднання їх в загальний регіон.

Донбас відрізняється розвиненим промисловим виробництвом, особливо галузей важкої промисловості, яке сформувалося під впливом специфічного природно-ресурсного потенціалу регіону. Промисловий комплекс Донбасу спеціалізується на випуску продукції важкої промисловості, зокрема паливної – 46,3 % від її виробництва в Україні, чорної металургії – 42,3 %. У цілому регіон виробляє понад чверть промислової продукції України. Крім зазначених, галузями спеціалізації регіону є багатопрофільне, але переважно важке матеріаломістке машинобудування і металообробка – 15,0 %, вугільна промисловість – 23 %. Частка хімічної і нафтохімічної галузі в промисловості району нижча, ніж в середньому по Україні – 5,0 % проти 5,8 %. Найрозвиненішими в галузі є коксохімічне і нафтохімічне виробництво, виробництво мінеральних добрив та іншої продукції неорганічної хімії. Питома вага всіх інших галузей промислового виробництва району в його структурі нижча, ніж у середньому по Україні. Недостатній розвиток у регіоні має сільське господарство, переробна галузь АПК – харчова – 7,7 % від виробництва в країні, а також деревообробна і целюлозно-паперова – 7,7 % та легка промисловість – 6,2 % [17].

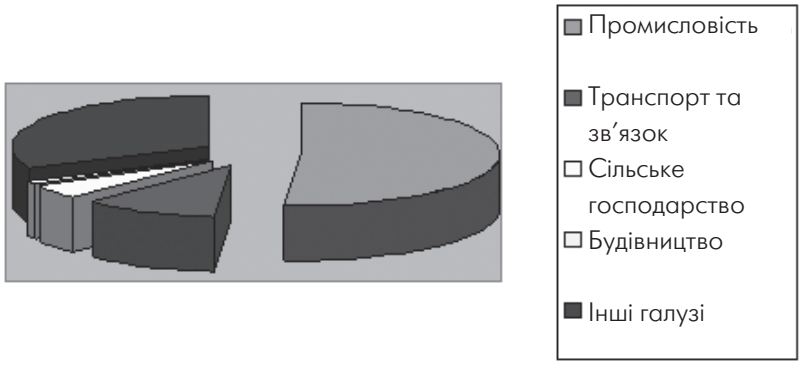

Галузева структура основних фондів промисловості [17]

Щоб розробити стратегічні напрями подолання існуючих проблем нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу, проведемо аналіз територіального та внутрішньорегіонального стану регіону.

Донбас – це регіон, що історично склався, він включає Донецьку і Луганську області України [12, *378*]. Тісне переплетіння інтересів та економічних ресурсів двох областей зумовили неформальне об'єднання їх в загальний регіон.

У структурі основних фондів регіону найбільшу вагу має промисловість – 51,3 %, на транспорт і зв'язок припадає 11,1 %, сільське господарство – 4,5 %, будівництво – 1,5 % [17]. Таким чином, для регіону є характерним надмірна концентрація фондів промислово-виробничого призначення і недостатнє фондоозброєння соціально-культурної сфери (див. рис.).

Основною проблемою територіального соціально-економічного розвитку регіону є висока концентрація промислового виробництва, яка зумовила найбільшу в країні урбанізацію територій і складну екологічну ситуацію, хоча й сприяла високому розвитку продуктивних сил регіону в межах України. Загострення цієї проблеми здійснювалося під впливом природно-економічних та історичних причин, а також у результаті структурної політики, яка здійснюється останнім часом, згідно з якою капітальні вкладення в основному орієнтуються на галузі спеціалізації регіону, які відіграють важливу роль у міжнародному розподілі праці, тобто насамперед у важку промисловість. Для підвищення ефективності функціонування суспільно-господарського комплексу регіону необхідно провести комплексну реструктуризацію та технічне переоснащення вугільної промисловості, технічну реконструкцію таких базових галузей, як чорна і кольорова металургія, хімічна промисловість, машинобудування та електроенергетика. Для ліквідації галузевих нерівномірностей у розвитку промисловості необхідно нарощувати потужність легкої та харчової промисловості.

Внутрішньорегіональний аналіз соціально-економічного стану Донбасу здійснюватиметься на основі інтегральних величин на базі статистичних показників, що охоплюють різні сторони життєдіяльності областей, зрештою, з визначенням узагальнюючого показника – інтегральної оцінки рівня соціально-економічного розвитку кожної області регіону з можливістю їх подальшого зіставлення й ранжування. Розрахунок здійснюватимемо за допомогою методики визначення евклідових відстаней [10, *225*].

Розглянемо такі напрями функціонування територій: динамічність розвитку економіки; промисловий потенціал; ефективність сільськогосподарського виробництва; рівень інвестиційної активності; фінансову стійкість економіки; рівень доходів і зайнятість населення.

Динамічність розвитку економіки оцінюється темпами зміни обсягів промислового виробництва, будівельних робіт, інвестицій в основний капітал, а також обороту роздрібної торгівлі. Згідно зі статистичними значеннями даних показників та розрахунком евклідових відстаней визначаємо загальний рейтинг за ступенем динамічності регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтингова оцінка областей регіону за ступенем динамічності розвитку економіки [18, 19]

Регіон	Індекс фізичного обсягу				Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за ступенем динамічності економіки
	промислового виробництва	інвестицій в основний капітал	будівельних робіт	обігу роздрібної торгівлі		
Луганська область	1	3	1	3	8,29	2
Донецька область	2	2	3	2	8,32	3
Україна	3	1	2	1	8,26	1

Таблиця 2

Промисловий потенціал регіону за 2009 р. [18, 19]

Регіон	Індекс пром. виробництва, у % до 2008 р.	Обсяг пром. продукції на одну особу, тис. грн	Рейтинг за індексом пром. виробництва	Рейтинг за обсягом пром. продукції на одну особу	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за пром. потенціалом
Луганська область	80,1	24,3	1	2	4,0	1
Донецька область	78,2	28,05	2	1	4,01	2
Україна	78,1	14,5	3	3	0,9	3

Для характеристики промислового потенціалу регіону використовуємо показники зміни обсягів випуску продукції та виробництва промислової продукції на одну особу, тобто індикатори, що відображають масштаби зростання (зменшення) виробництва, рівень розвитку промисловості в області (табл. 2).

Рівень інвестиційної активності та будівництва представлено показниками, що характеризують спроможність економіки до зростання та розширеного відтворення (інвестиції в основний капітал на одну особу, індекси фізичного обсягу інвестицій в основний капітал та будівельних робіт), а також житлового фонду на одну особу (табл. 4).

Таблиця 3

Сільськогосподарський потенціал регіону за 2009 р. [18, 19]

Регіон	Індекс обсягу с/г виробництва, у % до 2008 р.	Посівні площі на одну особу, га	Виробництво основних видів с/г культур на одну особу, т	Поголів'я худоби на одну особу, голів	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за с/г потенціалом
Луганська область	87,5	0,205	0,488	0,7	3,4	1
Донецька область	95,9	0,32	0,78	3,16	5,5	3
Україна	98,2	0,54	2,0	2,54	4,3	2

Аналіз рівня сільського господарства здійснюється за показниками зміни орної площі на одну особу, обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції та ін. Значення даних показників по кожній з областей регіону, а також рейтингові оцінки подано в табл. 3.

Фінансову стійкість економіки визначаємо згідно з такими показниками: ступенем збитковості та платоспроможності підприємств, отриманим прибутком, рівнем рентабельності (табл. 5).

Таблиця 4

Інвестиційна активність та будівництво в регіоні [18, 19]

Регіон	Індекс фізичного обсягу будівельних робіт	Інвестиції в основний капітал		Індекс фізичного обсягу будівельних робіт	Житловий фонд	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг за рівнем інвестиційної активності
		індекс фізичного бсягу	на одну особу				
Луганська область	1	3	3	1	1	7,9	3
Донецька область	3	2	2	3	3	7,6	2
Україна	2	1	1	2	2	3,4	1

Таблиця 5

Фінансова стійкость регіону [18, 19]

Регіон	Прибуток на одного робітника	Питома вага збиткових підприємств, %	Рівень рентабельності, %	Коефіцієнт покриття, %	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг з фінансової стійкості
Луганська область	2	13	3	3	5,7	2
Донецька область	3	1	2	1	5,8	3
Україна	1	2	1	2	0,13	1

При оцінці зайнятості населення (табл. 6) необхідно враховувати не тільки рівень зареєстрованого безробіття, а й її приховані масштаби (вимушена неповна зайнятість). Важливим аспектом є також рівень злочинності у даному регіоні.

При аналізі рівня доходів населення використовуємо індикатори, що характеризують рівень та своєчасність оплати праці робітників, споживання товарів та послуг на одну особу, зміни обсягів обігу роздрібної торгівлі (табл. 7).

Отже, виходячи з проведеного аналізу за кожним з напрямів функціонування областей регіону, визначаємо інтегральну оцінку рівня соціально-економічного розвитку областей регіону. Результати розрахунків та інтегральну оцінку рівня соціально-економічного розвитку регіону подано у табл. 8.

З результатів розрахунку табл. 8 бачимо, що перше місце в рейтингу за всіма показниками соціально-економічного розвитку займає Донецька область, друге – Луганська.

Таблиця 6

Зайнятість населення та рівень злочинності в регіоні [18, 19]

Регіон	Рівень зареєстрованого безробіття, у % до населення працездатного віку	У % до середньоспискової чисельності		Кількість зареєстр. злочинів на 1000 осіб	Відстань до еталонного елементу	Рейтинг з рівня зайнятості
		працюючі неповний робочий час	що перебувають у вимушеній відпустці			
Луганська область	1	1	1	3	5,4	3
Донецька область	2	3	3	2	5,14	2
Україна	3	2	2	1	1,31	1

Таблиця 7

Рівень доходів населення [18, 19]

Регіон	Середньомісячна зарплата, грн	Заборгованість із зарплати, у % минулого року	Обсяг роздрібної торгівлі на одну особу	Відстань доеталонного елементу	Рейтинг за рівнем доходів населення
Луганська область	3	1	2	7,8	3
Донецька область	1	3	3	7,2	2
Україна	2	2	1	5,95	1

Таблиця 8

Підсумкова рейтингова оцінка регіону за рівнем соціально-економічного розвитку у 2009 р.

Регіон	Динамічність розвитку економіки	Промисловий потенціал	Ефективність с/г	Рівень інвестиційної активності	Фінансова стійкість	Зайнятість населення	Рівень доходів населення	Відстань до етелонного елементу	Підсумковий рейтинг
Луганська область	2	1	1	3	2	3	3	10,09	2
Донецька область	3	2	3	2	3	2	2	20,4	1
Україна	1	3	2	1	1	1	1	0,6	3

Отже, Донецька область відносно розвинена за всіма показниками соціально-економічного розвитку економіки, для неї характерний розвиток як промислового, так і сільськогосподарського потенціалу, відносно високий рівень доходів населення, більш стабільне фінансове становище та значний обсяг інвестицій. Її можна віднести до відносно благополучних областей з соціально-економічного розвитку.

Щодо Луганської області, то вона також має доволі потужний промисловий потенціал, але не дуже розвинений агропромисловий потенціал. Крім того, Луганська область має неоднорідну структуру показників, що пояснюється своєрідністю місцевих умов, територіальним розподілом праці, відмінностями у соціальній та виробничій інфраструктурі.

Загалом, істотні нерівномірності в соціально-економічному розвитку областей регіону є наслідками, по-перше, особливостей та спеціалізації розвитку кожної області, що історично склалися за довгі роки, по-друге, світової економічної кризи, яка доволі істотно змінила дані показники.

Оцінюючи підсумки соціально-економічного розвитку Донбасу бачимо, що це типово індустріальний регіон, який має багатогалузевий характер економіки та виробничу структуру з потужною ресурсно-сировинною спрямованістю. Така "важка" галузева спеціалізація регіону, формування якого стратегічно не планувалося, збільшує його вразливість до несприятливих тенденцій економічної кон'юнктури та призводить до значного розриву у рівні соціально-економічного розвитку галузей. При загальному доволі високому рівні індустріального розвитку, наявності потужного індустріального потенціалу, у регіоні не тільки не забезпечений збалансований просторовий розвиток, але й не створено умов для реалізації передумов розвитку окремих галузей, що, звісно, ускладнює процес стабілізації економіки регіону в цілому.

У зв'язку з цим, для розв'язання проблеми територіальної та внутрішньорегіональної нерівномірності соціально-економічного розвитку регіону необхідне проведення чіткої економічної політики регіону, у межах якої особливу актуальність набирають питання, пов'язані з вирішенням проблем, що виникають у системі міжрівневих відносин. Також необхідне визначення внутрішніх факторів, резервів та можливостей, що створюють умови та сприяють досягненню пропорційного та збалансованого розвитку регіону.

До стратегічних напрямів подолання нерівномірності соціально-економічного розвитку Донбасу відносять:

- реформування регіонального законодавства, а саме розширення прав і можливостей регіонів України;
- структуризація економіки регіону, а саме подолання структурних деформацій; підтримка і стимулювання ефективних і конкурентоспроможних підприємств; ліквідація або реорганізація застарілих, неефективних елементів і зв'язків; сприяння розвитку ринкової інфраструктури; прискорення адаптації підприємств до ринкових умов шляхом упровадження ринкових норм поведінки; визначення конкретних інвестиційних пріоритетів та здійснення "цільового інвестування"; створення сприятливого інвестиційного клімату; проведення постійного моніторингу фінансового стану регіону;
- реформування системи міжрівневих відносин за принципом взаємозв'язків з масштабів і темпів підвищення централізації бюджетних ресурсів і одночасної децентралізації "офіційних" бюджетних повноважень. Після проведення реформи регіональна і місцева влади відповідатимуть за використання меншої частини коштів національної бюджетної системи, але при істотно більшій реальній податково-бюджетній автономії і відповідальності за їх використання;
- реформування системи надання трансфертів. Необхідно так розподілити трансферти між суб'єктами міжбюджетних відносин, щоб цей розподіл відповідав заданим соціально-економічним критеріям. Якщо розглядати ці проблеми на рівнях "державний бюджет" – "бюджети регіонів", то необхідно так перерозподілити доходи центру, щоб із врахуванням надходжень самих суб'єктів усі регіони були забезпечені за принципом "справедливості".

Література

1. *Максимова Т. С., Клияненко Б. Т., Максимов В. В.* Моделирование социально-экономического развития региона. – Луганск: ВНУ, 2001. – 140 с.

2. *Мамутов В. К., Прокопенко Н. Д. и др.* Региональное управление: опыт и проблемы. – К., 1984. – 132 с.

3. *Масаков В.* Региональная социально-экономическая асимметрия: подходы, оценки и методы измерения // Вопр. статистики. – 1998. – № 11. – С. 3–12.

4. *Масловська Л.* Регіональні програми сталого розвитку // Економіка, фінанси, право. – 2003. – № 1. – С. 3–6.

5. *Матвиенко П.* Обобщающая оценка развития регионов / Экономика Украины, 2006. – № 5. – С. 26–35.

6. *Невелєв О. М., Данилишин Б. М.* Сталий розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми. – К., 2002.

7. *Проблеми* економічного розвитку Донбасу / О. Амоша, А. Землянкін // Людина і політика. — 2000. — № 6. — С. 78–82.

8. *Проблемы* развития промышленного региона // Сб. науч. трудов. / Ред.: А. И. Амоша; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. — Донецк, 1998. — 283 с.

9. *Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б.* Современный экономический словарь. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 496 с.

10. *Регионоведение* // Под ред. Т. Морозовой. – М.: Мысль, 1998. – 320 с.

11. *Регулювання* регіонального розвитку в Україні: / О. І. Амоша, В. П. Вишневський, А. І. Землянкін, Л. М. Кузьменко, Ю. В. Макогон, Л. Г. Червова, М. Г. Чумаченко // Економіка пром-сті. — 2006. — № 2. — С. 51–66.

12. *Розміщення* продуктивних сил України: Підруч. / За ред. Є. П. Качана. – К.: ВД "Юрид. книга", 2001. – 552 с.

13. *Стратегия* управления социально-экономическим развитием региона на период до 2010 года (Донецкая область – 2010) / Ред.: А. И. Амоша; Ин-т экон.-прав. исслед. НАН Украины, Донец. гос. техн. ун-т. — Донецк, 2000. — 283 с.

14. *Чумаченко Н. Г., Биренберг Б. М. и др.* Самоуправление и самофинансирование регинов: теория и практика.: НАН Украины; Ин-т экономики промышл.– К.: Наук. думка, 1994. – 210 с.

15. *Шелегеда Б. Г, Солоха Д. В.* Проблемы эффективного развития промышленного региона. – ДонДАУ: Менеджер. – № 3. – 2002. – С. 4–8.

16. *Яковлева Ю. К.* Социально-экономическое развитие регионов Украины // Экон. вестник Донбасса. – № 3(9). – 2007. – С. 84–87.

17. *Державний* комітет статистики України // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.ukrstat.gov.ua/

18. *Головне* управління статистики у Луганській області // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.lugastat.lg.ua/

19. *Головне* управління статистики у Донецькій області // Офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформації: http://www.donetskstat.gov.ua/

Здійснено аналіз територіального та внутрішньорегіонального соціально-економічного розвитку Донбасу за 2009 р. у контексті визначення нерівномірності його розвитку. Запропоновано основні стратегічні напрями подолання виявлених нерівномірностей.

Проведен анализ территориального и внутрирегионального социально-экономического развития Донбасса за 2009 г. в контексте определения неравномерности его развития. Предложены основные стратегические направления преодоления выявленных неравномерностей.

In the article the analysis of territorial and vnutriregional'nogo socio-economic development of Donbassa is conducted for 2009 in the context of determination of unevenness of his development. On the basis of the conducted analysis basic strategic directions of overcoming of found out neravnomernostey are offered in the article.

Надійшла 11 лютого 2011 р.